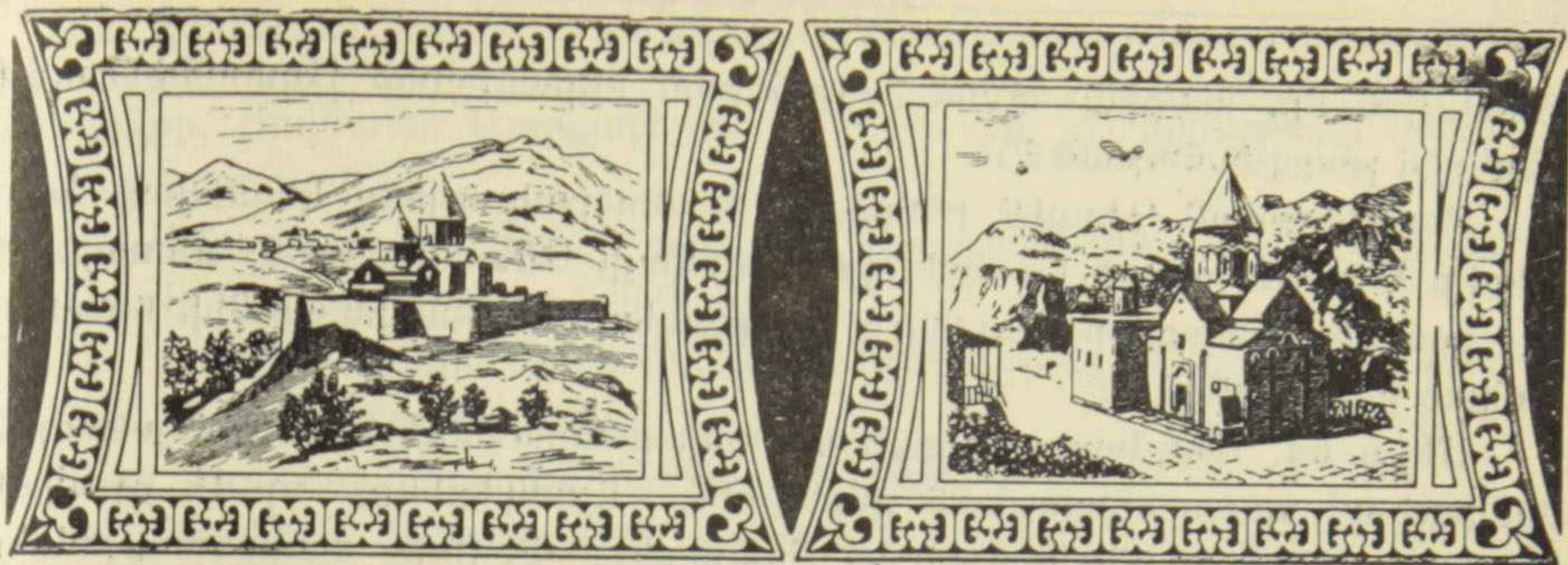

ԿՐՈՆԱ — ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ

ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆՉԻ ՀԱՅԵՐԷՆ ՀԻՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵՆԷ ՄԸ ՎԵՐԱՊՐԱԾ ՀԱՏՈՒԱԾՆԵՐ

1898-ին, Բրոֆ. Խալաթեանց հանդէս եկաւ Էջմիածինի «Արարատ» ամսագիրին և յետոյ՝ առանձին գիրքով մը յայտնելու գիտական աշխարհին թէ յայտնաբերած է հատուած մը Հայ Աստուածաշունչի «հնագոյն» թարգմանութենէ մը¹: Խալաթեանց առաջնորդուած էր Սարգիս Վրդ. Մալեանի մէկ տեղեկութենէն, որ Երուսաղէմի միաբանը յայտնած էր թէ Երուսաղէմի ձեռագիրներէն մէկուն մէջ, որ ծանօթ է Երզնկայի Աստուածաշունչ անունով, կը գտնուի Մնացորդաց Գիրքերու բոլորովին տարբեր թարգմանութիւն մը: 1773-ին, Սարգիս Վրդ. բաղդատած էր Աստուածաշունչի և Աւետարաններու ձեռագիրները կազմելու համար համեմատութեան տախտակ մը տարբերութեցուածներու: Այնտեղ յիշատակած էր Երզնկայի Աստուածաշունչի պարագան, որ արժանացած էր Խալաթեանցի ուշադրութեան: Սկիզբը, Խալաթեանց կարծած էր, թէ նորայայտ թարգմանութիւնը Ասորերէնէ Հայերէնի կատարուած առաջին թարգմանութիւնն է: Ասորերէն բնագիրին հետ իր կատարած բաղդատութիւնը յայտնած էր, թէ նորագիտ թարգմանութիւնը յունարէն այլ բնագիրէ մը կատարուած է:

Նոյն եզրակացութեան եկաւ նաև Հ. Համազասպ Ոսկեանը, որ նոյն Երզնկայի Աստուածաշունչի մէջ գտած էր Երգ Երգոց Գիրքի մէկ այլ թարգ-

¹ Գրիգոր Խալաթեանց, Գիրք Մնացորդաց ըստ հնագոյն հայ թարգմանութեան: Զառաջինն ած ի լոյս ըստ կրկին ձեռագիր օրինակաց հանդերձ Բ. լուսագիր անանատպութեամբք նոցին Գրիգոր Խալաթեանց, Մոսկվա, 1899, էջ Ժ:

մանություն մը, տարբեր թարգմանիչներուն վերագրուած Աստուածաշունչի Հայերէն թարգմանութենէն²:

Յայտնութեան Գիրքին քննական հրատարակութիւնը կատարող Ֆրեմերիք Մուրատ գտած էր նաև, թէ Երզնկայի Աստուածաշունչ ձեռագիրին մէջ պահուած բնագիրը տարբեր է Զօհրապեանի և Բագրատունիի հրատարակած բնագիրներէն³:

Մենք ևս, Սաղմոսաց Գիրքի վերահրատարակութեան և անոր թարգմանութեան պատրաստութեան ընթացքին, նշմարեցինք, որ Ս. գրական Օրհնութիւնները, որոնք կցուած են Սաղմոսներուն, լուրջ տարբերութիւններ կը ներկայացնեն Զօհրապեանի և Բագրատունիի Աստուածաշունչներու բնագիրէն:

Սաղմոսաց Գիրքի մեր հրատարակութեան առթիւ մենք ընտրած էինք ոչ թէ Աստուածաշունչին մէջ գտնուող գիրքը, այլ Եկեղեցիին մէջ գործածուած գիրքը, որ աղօթագիրքի ձևով պատրաստուած հնագոյն կարգաւորութիւնն է, ծանօթ իբրև «Սաղմոսերգութիւն»:

Վանքերուն մէջ Սաղմոսերգութիւնը կը կատարուի Գիշերային ժամէն առաջ: Վանականները կը կատարեն զայն գործածելով Ատեանի ժամագիրքին սկիզբը դրուած Սաղմոսներու Գիրքը: Այնտեղ Սաղմոսները բաժնուած են ութ կանոններու, որոնցմէ իւրաքանչիւրին վերջաւորութեան աւելցուած են Աստուածաշունչի տարբեր գիրքերու մէջ գտնուող երգերէն մին կամ երկուքը: Իւրաքանչիւր կանոն կը բաղկանայ խումբ մը Սաղմոսներէ, որոնց կը հետևի Հին կամ Նոր Կտակարանի երգ մը կամ աւելի: Ս. գրական սոյն երգերը կը կոչուին Օրհնութիւններ:

Օրհնութիւններ կոչուած սոյն երգերուն թարգմանութեան ատեն անդրադարձանք, որ Սաղմոսներգութեան կանոնին մէջ պահուած բնագիրը տարբեր է Աստուածաշունչին մէջ պահուած նոյն ընթերցուածի բնագիրէն: Այսպէս, ի յայտ եկան աստուածաշնչական զանազան գիրքերու հատուածներ, որոնք դասական նկատուած թարգմանութենէն կը տարբերին: Բոլորն ալ երգեր են, ինչպէս սաղմոսները:

Սաղմոսաց կանոններուն կցուած Հին Կտակարանին երգերն են.

ա. Մովսէսի և Իսրայէլացիներուն Օրհներգութիւնը, Գիրք Ելից, ԺԵ. 1—19, որ կը սկսի այսպէս. «Օրհնեսցուք զՏէր, զի փառօք է փառաւորեալ»:

բ. Մովսէսի երկրորդ Օրհներգութիւնը, Գիրք Երկրորդումն Օրինաց, ԼԲ. 1—43. «Նայեցարուք Երկինք և խօսեցայց...»:

գ. Սամուէլ Մարգարէի մօր՝ Աննայի աղօթքը, Ա. Թագաւորութեանց Գիրք, Բ. 1—11. «Հաստատեցաւ սիրտ իմ ի Տէր...»:

դ. Եսայի Մարգարէին Օրհնութիւնը, Եսայի Մարգարէութիւն, ԻԶ. 9—20. «Ի գիշերաց կանխէ հոգի իմ...»:

ե. Եզեկիա Թոգաւորի աղօթքը, Եսայի ԼԸ. 9—21. «Ես ասացի ի վերանալ ատուրց իմոց...»:

զ. Եսայի Մարգարէին Օրհնութենէն, ԽԲ. 10—13 և ԽԵ. 8—10. «Օրհնեցէք զԱստուած յօրհնութիւն նոր...»: Նաև՝ Յովնանու Մարգարէի պա-

² Հ. Ա. 1924, էջ 215—233, 297—311, 409—418: Հրատարակուած նաեւ իբրեւ գիրք, Վիեննա, 1924:

³ Յայտնութիւն Յովնանու, հին հայ թարգմանութիւն, զատաշինն ամ ի լոյս... Ֆրեմերիք Մուրատ: Յերոսաղէմ, ի տպարանի Առաքելական Աթոռոյ Ս. Յակոբեանց, 1905—1911:

դատանքը, Յովնանու Մարգարէութիւն, Բ. 3—10. «Ի նեղութեան իմում ես առ Տէր կարդացի...»:

է. Ամբակում Մարգարէի աղօթքը, Մարգարէութիւն Ամբակումայ, Գ. 1—19. «Տէր, զլուր քո լուայ և երկեայ...»:

ը. Դանիէլի Գիրքին Երից Մանկանց Օրհնութիւնը, Գ. 26—46. «Օրհնեալ ես Տէր Աստուած հարցն մերոց...»:

Իսկ Նոր Կտակարանէն, հետևեալ երգերը.

թ. Ղուկասու Աւետարանէն Մարիամի աղօթքը, Ա. 47—56. «Մեծացուցէ անձն իմ զՏէր...», Զաքարիայի օրհնութիւնը, Ղուկաս Ա. 68—79. «Օրհնեալ Տէր Աստուած Իսրայէլի...» և Սիմէոն Ծերունիի աղօթքը, Ղուկաս Բ. 29—32. «Արդ արձակեա...»:

Առաջին Օրհնութեան բնագիրին բաղդատութիւնը Հ. Արսէն Բագրատունիի խմբագրած Աստուածաշունչի (Վենետիկ, 1860) բնագիրին հետ ի յայտ բերաւ բացայայտ ճշմարտութիւն մը, որ Սաղմոսաց կանոններուն մէջ պահուած աստուածաշնչական հատուածները ոչ թէ տարընթերցուածներով կը տարբերին ծանօթ բնագիրէն, այլ պարզօրէն թարգմանութեան մը մնացորդներն են, տարբեր՝ Աստուածաշունչի Հայերէն թարգմանութիւն կոչուած բնագիրէն:

Նկատի առնելով, որ առաջին Օրհնութիւնը կը պատկանի Ելից Գիրքին, որուն քննական հրատարակութիւնը ունինք արդէն շնորհիւ Անդրանիկ Զէյթունեանի պատրաստած և մեր հրատարակած աշխատութեան, որոշեցինք բաղդատական աշխատանքը սկսիլ սոյն բնագիրով: Սաղմոսաց կանոնին բնագիրը կը նշենք Ա. գիրով: Անոր իւրաքանչիւր համարին կցուածը, նշուած Բ. գիրով և գրուած նախորդէն տարբեր տառատեսակով, կը ներկայացնէ Բագրատունիի խմբագրութիւնը:

Ա. բնագիրին տարընթերցուածները ևս քաղած ենք Զէյթունեանի հրատարակութենէն, որոհվետե ան նկատած է արդէն թէ Մովսէսի Օրհնութիւնը կը գտնուի Սաղմոսաց առաջին կանոնին վերջաւորութեան: Իրեն յատուկ խղճմտութեամբ, Ելից գիրքի ձեռագիրները բաղդատելէ ետք, կազմելու համար քննական իր բնագիրը, ան բաղդատած է նաև Սաղմոսաց Գիրքի տասն և երկու հնագոյն ձեռագիրներու մէջ գտնուող Մովսէսի Օրհնութեան բնագիրը և, էջատակին՝ նշած է տարընթերցուածները: Իր օգտագործած ձեռագիրները ան նշած է հետևեալ լատին տառերով.

a	Մատենադարանի համար	287	ձեռագիր, թուական	1258
b		142		1262
c		195		1284
d		6473		1298
e		182		1303
f		183		1308
g		3412		1314
h		10118		1321
i		10182		1346
j		354		ԺԴ.
k		5299		ԺԴ.
l		7605		ԺԴ.

Բացի համար 5266 ձեռագիրէն, միւս բոլորը կը համապատասխանեն Ա., այսինքն Սաղմոսաց Գիրքին և Աստեանի ժամագիրքին մէջ պահուած բնագիրին: Ասոնց միջև կան անշուշտ մանր տարբերութիւններ, սակայն նոյն թարգմանութեան տարբերակներն են անոնք:

Բ. բնագիրը հրատարակուած է ըստ Բագրատունիի Աստուածաշունչի վերև յիշեալ բնագիրին:

Ա. և Բ. բնագիրները քով քովի բերուած կը ներկայացնեն հետևեալ պատկերը.

1.— ԱԻՐՀՆՈՒԹԻՒՆ ՄՈՎՍԷՍԻ ԵՒ ՈՐԴԻՈՅՆ ԻՍՐԱՅԷԼԻ:

(ԵԼԻՑ ԺԵ. 1—19):

Աւրհնեսցուք զտէր զի փառաւք է փառաւորեալ: Ա.

1 Աւրհնեսցուք զտէր զի փառաւք է փառաւորեալ: Բ.

Զհեծեալս և զերիվարս ընկէց ի' ծով.

Զերիվարս և զհեծեալս ընկէց ի' ծով.

Աւգնական ընդունելի իմ տէր, և եղև ինձ ի փրկութիւն:

2 Աւգնական ընդունելի իմ տէր, և եղև ինձ ի փրկութիւն:

Սա է իմ աստուած և փառաւոր առնեմ զսա. աստուած հաւր իմոյ և բարձր արարից զսա:

Սա է իմ աստուած և փառաւոր առնեմ զսա. աստուած հաւր իմոյ և բարձր արարից զսա:

Տէր խորտակէ զպատերազմունս, տէր անուն նորա:

3 Տէր խորտակէ զպատերազմունս, տէր անուն նորա:

Զընտիրս արանց և զընտիրս սպառազինաց, զկարս և զերիվարս և զամենայն զարութիւն փարաւոնի ընկէց ի' ծով:

4 Զկարս փարաւոնի և զզարութիւնս նորա ընկէց ի' ծով, զընտիրս հեծելոց և զսպառազէնս ընկղմեցան ի' ծով կարմիր:

Ծով ծածկեաց զնոսա. ընկլան յանդունդս խորոց իբրեւ զվէմս:

5 Խորք ծածկեցին զնոսա ընկլան յանդունդս իբրեւ զվէմ:

Աջ քո տէր փառաւորեալ է զարութեամբ իւրով. աջ քո տէր խորտակեաց զթշնամիս քո:

6 Աջ քո տէր փառաւորեալ է զարութեամբ իւրով. աջ քո տէր խորտակեաց զթշնամիս:

Եւ մեծութեամբ փառաց քոց մանրեցեր զհակառակորդս քո. առաքեցեր զբարկութիւն սրտմտութեան քոյ և եկեր զնոսա որպէս զեղէգն:

7 Եւ բազմութեամբ փառաց քոց մանրեցեր զհակառակորդս. առաքեցեր զբարկութիւն քո և եկեր զնոսա իբրեւ զեղէգն:

Յոգի զարութեան սրտմտութեան քո պատառեցան ջուրք. դիզան կային որպէս պարիսպ բարեայ ջուրք ծովուն, և պաղեցան դիզան ալիք ջուրքն ի մէջ ծովուն:

8 Եւ հողմով սրտմտութեամբ քով պատառեցան ջուրք. պաղեցան իբրեւ զպարիսպ քարեայ ջուրք, և պաղեցան ալիք 'ի մէջ ծովուն:

Ասաց թշնամին, առէ հալածեցից հասից հարից. բաժանեցից զաւարն, և լցուցից 'ի նոցանէ զանձն իմ:

9 Ասաց թշնամին, հալածեցից և հասից. բաժանեցից զաւարն, և լցուցից 'ի նոցանէ զանձն իմ:

Ի տուր իմ արկից զնոսա. տիրեացէ և բարձրացի 'ի վերայ նոցա ձեռն իմ:

Սատակեցից սրով իմով. տիրեացէ նոցա ձեռն իմ:

Առաքեցեր զհողմն քո և ծածկեաց զնոսա ծով. ընկղմեցան և իջին որպէս կապար 'ի ջուրս սաստիկս:

10 Առաքեցեր զհողմն քո և ծածկեաց զնոսա ծով. ընկղմեցան իբրեւ կապար 'ի ջուրս սաստիկս:

Ո՛ր նման է քեզ յաստուածս տէր. կամ ո՛վ նման է քեզ փառաւորեալդ 'ի սուրբս:

11 Ո՛վ իցէ նման քեզ յաստուածս տէր. կամ ո՛վ նմանիցէ քեզ փառաւորեալդ 'ի սուրբս:

Սքանչելի փառաւորեալ՝ որ առնես զնշանս և զարուեստս.

Սքանչելի փառաւք՝ որ առնես զնշանս:

ձգեցեր զձեռն քո, և եկով զնոսա երկիր:

12 ձգեցեր զաջ քո, և եկով զնոսա երկիր:

Առաջնորդեցեր արդարութեամբ ժողովրդեան քոյ, այս զոր և փրկեցեր:

13 Առաջնորդեցեր արդարութեամբ ժողովրդեան քում այսմ զոր փրկեցեր:

Եւ մխիթարեցեր զարութեամբ քով 'ի բանակետդ սրբութեան քո.

Եւ մխիթարեցեր զարութեամբ քով 'ի բանակետդ սրբութեան քո.

լուան ազգք և բարկացան, և երկունք կալան զբնակիչս փղշտացոց:

14 լուան ազգք և բարկացան, և երկունք կալան զբնակիչս քանանացոց:

Յայնժամ փութացան դատաւորք եղովմայ, և իշխանք մովաբացոց:

15 Յայնժամ փութացան տագնապեցան դատաւորք եղովմայ, և իշխանք մովաբացոց:

Կալաւ զնոսա դողումն. հալեցան ամենայն բնակիչք քանանացոց:

Կալաւ զնոսա դողումն. հալեցան ամենայն բնակիչք քանանացոց:

Անկցի 'ի վերայ նոցա ահ և երկիւղ. և 'ի զարութենէ բազկի քո բարացին:

16 Անկցի 'ի վերայ նոցա ահ և երկիւղ. մեծութեամբ բազկի քո քարացին:

Մինչև անցցէ ժողովորդ քո տէր, մինչև անցցէ ժողովորդ քո՝ այս զորստացար:

Մինչև անցցէ ժողովորդ քո տէր, մինչև անցցէ ժողովորդ քո՝ այս զորստացար:

Տարեալ տնկեցես զնոսա 'ի լերին ժառանգութեան քոյ, 'ի պատրաստութիւն բնակութեան ժառանգութեան քոյ:

17 Տարեալ տնկեցես զնոսա 'ի լեռն ժառանգութեան քոյ, 'ի պատրաստութիւն բնակութեան քոյ:

Զորստացար 'ի սկզբանէ տէր, ստացար սրբութեամբ, զոր պատրաստեցին ձեռք քո.

Զոր արարեր տէր սրբութիւն տէր, զոր պատրաստեցին ձեռք քո.

տէր թագաւոր յաիտեանս յաիտենից՝ և եւս:

18 տէր թագաւոր յաիտեան և յաիտեանս և եւս:

Զի եմուտ փառաւան կառար և երիվարար և ընտիր սպառազինար 'ի մէջ ծովուն:

19 Զի մտին երիվարք փարաւոնի կառար և հեծելովք նորա 'ի ծով:

Եւ աճ 'ի վերայ նոցա տէր զջորս ծովուն. և որդիքն իսրայէլի գնացին ընդ ցամաք 'ի մէջ ծովուն:

Եւ աճ 'ի վերայ նոցա տէր զջորս ծովուն. և որդիքն իսրայէլի գնացին ընդ ցամաք 'ի մէջ ծովուն:

Նոյն երգին երկու թարգմանութիւններու գոյութեան սոյն փաստը դժուար է բացատրել: Շատ հաւանական կը թուի, թէ Ատեանի Ժամագիրքի բնագիրը աւելի հին թարգմանութիւն է, որովհետեւ աղօթագիրքը գործածուած է Եկեղեցիին մէջ և երգը երգուած է յիշողաբար: Թերեւս աւելի հին թարգմանութիւն է ան, քան գիրերու գիտը, երբ յիշողութեամբ կը պահուէին Ա. Գրոց ընթերցուածները և արարողական մասերը: Յամենայն դէպս, անտարակոյս որ անոնք կային գիրերու գիտէն անմիջապէս ետք, երբ կատարուեցան առաջին թարգմանութիւնները: Թարգմանիչները սպասած պիտի չլլան Աստուածաշունչի ամբողջական թարգմանութեան, որպէսզի անջատեն երգերը և աւելցնեն զանոնք Սաղմոսասացութեան կանոններուն:

Իբրեւ Եկեղեցիին մէջ գործածուելիք գիրք, Սաղմոսներու կանոնները թարգմանուած պիտի ըլլան առանձինն, հետեւելով միւս հին Եկեղեցիներու մէջ գործածուած սաղմոսերգութեան աւանդութեան: Անոնք ընդօրինակուած են շատ աւելի մեծ թիով, մինչդեռ Աստուածաշունչի ձեռագիրները անհատական ստացողներու գործածութեան համար պատրաստուած շատ աւելի նուազ թիով տարածուած ձեռագիրներ են:

Սաղմոսաց գիրքերը գործածուած են նաև իբրեւ դասագիրք՝ լեզուն սորվելու և, ընդհանրապէս, անոնց պարունակած սաղմոսներն ու երգերը

անգիր կերպով պահուած են ուսուցիչներու և աշակերտներու յիշողութեան մէջ, աւանդուելէ առաջ սերունդէ սերունդ:

Առաջին Օրհնութեան նման, միւս բոլոր վերև ցուցակագրուած Օրհնութիւնները ներկայացուցիչներն են «հնագոյն» աւանդութեան մը: Բայց թէ ե՞րբ, ո՞ր և որո՞ւ ձեռքով թարգմանուած են, դժուար է ըսել: Այսքանը գիտենք միայն, թէ Ժամագիրքը կազմողներն են «Ս. Սահակ Հայրապետ և Ս. Մեսրոպ Վարդապետ, Գիտ և Յովհան Մանդակունի», ինչպէս յիշատակուած է մինչև այսօր Ժամագիրքին սկիզբը:

Երբ նկատի ունենանք թէ հասած են մեզի «հնագոյն» նման բնագիրներ Հին Կտակարանի երկու այլ գիրքերու՝ Մնացորդաց և Երգ Երգոց, կը տարուինք մտածելու, թէ եղած պիտի լինին նաև այլ բազմաթիւ գիրքեր, եթէ ոչ ամբողջ Աստուածաշունչի գիրքերը, նման թարգմանութեամբ: Կըրնա՞յ ըլլալ, թէ ասոնք են Ս. Մեսրոպի կատարած առաջին թարգմանութիւնները, սկսեալ Առակաց գիրքէն...:

Սոյն յօդուածին սահմանները նեղ են միւս բոլոր Օրհնութիւններու երկու թարգմանութիւնները ներկայացնելու: Պիտի բաւականանանք ներկայացնելով նաև «Մեծացուցէ»ն, Նոր Կտակարանէն:

Ցարդ մեր կատարած պրպտումները յայտնաբերած չե՛ն Աւետարանի ձեռագիրի մը մէջ Նոր Կտակարանի երեք երգերու տարբեր թարգմանութիւնը, նման Սաղմոսաց Գիրքին մէջ պահուածին: Այստեղ ևս պատ մը գոյութիւն ունի Աստուածաշունչի բնագիրին և Սաղմոսաց գիրքի բնագիրներուն մէջ, այսինքն թարգմանութիւններէն մին կը գտնուի միայն Աւետարաններուն մէջ, իսկ միւսը՝ միայն Սաղմոսաց գիրքերուն մէջ:

ՕՐՀՆՈՒԹԻՒՆ ՄԱՐԻԱՄՈՒ ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻՆ.

(Ղուկաս ա. 47—56):

Մեծացուցէ անձն իմ զտէր, և ցնծացէ հոգիի իմ աստուծով փրկչաւ իմով:

47 Մեծացուցէ անձն իմ զտէր, և ցնծացաւ հոգի իմ յաստուած փրկչիս իմ:

Այց արար 'ի վերայ խոնարհութեան աղախնոյ իւրոյ. այսուհետեւ երանիցեն ինձ ամենայն ազգք:

48 զի հայեցաւ 'ի խոնարհութիւն աղախնոյ իւրոյ. այսուհետեւ երանիցեն ինձ ամենայն ազգք:

Արար ընդ իս մեծամեծս հզօրն, և սուրբ է անուն նորա:

49 Զի արար ինձ մեծամեծս հզօրն, և սուրբ է անուն նորա:

Ողորմութիւն արար ազգէ յազգ երկիւղածաց իւրոց:

50 և ողորմութիւն նորա ազգաց յազգս երկիւղածաց իւրոց.

արար զօրութիւն բազկաւ իւրով: Յրուեաց զամբարտաւանս 'ի մտաց սրտից:

51 արար զօրութիւն բազկաւ իւրով. ցրուեաց զամբարտաւանս մտօք սրտից իւրեանց:

և քակեաց զհօրս յաթոռոց: Զխոնարհս բարձրացոյց,
52 քակեաց զհօրս յաթոռոց, և բարձրացոյց զխոնարհս:

զկարօտս ելից բարութեամբ, և զմեծատունս արձակեաց ունայնս:
53 Զքաղցեալս լցոյց բարութեամբ, և զմեծատունս արձակեաց ունայնս:

Պաշտպանեաց իսրայէլի ծառայի իւրոյ, յիշելով զողորմութիւն իւր:
54 Պաշտպանեաց իսրայէլի ծառայի իւրոյ, յիշել զողորմութիւնս:

Որպէս խօսեցաւ առ հարս մեր, արբահամու և զաւակի նորա յաւիտեան:

55 Որպէս խօսեցաւ առ հարս մեր, արբահամու և զաւակի նորա յաւիտեան:

Երբ, որ մը, քննութեան ենթարկուին Աստուածաշունչի բոլոր ձեռագիրները և Սաղմոսաց գիրքին ու Ժամագիրքին բոլոր ձեռագիրները, հաւանական է, որ աւելի պարզ կ'երևի Հայ Աստուածաշունչի բնագիրի՞ զարգացման պատմութիւնը: Մինչ այդ, պիտի բաւականանանք գիտնալով, թէ եղած են Աստուածաշունչի հայերէն երկուքէ աւելի թարգմանութիւններ, որոնցմէ հնագոյնին հետքերը միայն ծանօթ են մեզի:

ՇԱՀԷ ԱՐՔԵՊՍ. ԱՃԷՄԵԱՆ

